У
К43

1421/—

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

КИР'ЯНЧУК Богдан Миколайович

# РОМАНИ ІВАНА ФРАНКА 90-х РОКІВ XIX СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМА ЧАСУ-ПРОСТОРУ

10.01.02 - українська література

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100313166

Київський педагогічний
інститут ім. О.М. Горького
БІБЛІОТЕКА

Київ - 1993

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі української літератури Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор ГНІДАН Олена Дмитрівна

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор ДЕНИСЮК Іван Овксентійович

– кандидат філологічних наук, професор КІЛІЧЕНКО Любов Миколаївна

Провідна установа – Київський університет ім. Тараса Шевченка

Захист відбудеться "19" листопада 1993р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 113.01.03 в Українському державному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова /252030 Київ, вул. Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий "15" жовтня 1993р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради Г.П.ВИШНЕВСЬКА

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертації. Вивільнення українського літературознавства від марксистсько-ленінської методологічної закомплексованості зумовлює необхідність створення нової – науково об'єктивної – концепції історії національної літератури, що забезпечується, зокрема, неупередженим прочитанням класики.

Романістика Івана Франка 90-х років стала об'єктом вивчення ряду науковців /О.І.Білецький, І.І.Басс, І.І.Стебун, Г.Д.Вервес, Н.Й.Жук, М.О.Мороз, К.Т.Кутковець, Г.С.Шкода, Л.О.Гаєвська та ін./, цінні аспекти праць котрих враховані при написанні дисертації. Проте найголовнішим недоліком робіт названих франкознавців є абсолютизація соціологічного підходу при вивченні романів, котра в одних випадках призводить до очевидної неповноти в з'ясуванні естетичної цінності творів, у інших – до суцільної вульгаризації їхньої концепції людини і світу.

Історія питання переконує в нагальній необхідності застосування відповідних методів пізнання романістики прозаїка 90-х рр. XIX ст., на чому акцентує І.О.Денисюк. Учений справедливо зазначає, що потрібно "...від планіметричного /за висловом Франка/ прочитання окремого твору переходити до стереометричного його осмислення на різних рівнях структури"[1]. Отже, актуальність теми дослідження детермінована виразною інтенсифікацією просторово-часових параметрів у романах "Основи суспільності", "Для домашнього огнища" та "Перехресні стежки". Наукове вирішення проблеми дисертації забезпечує максимально адекватне проникнення в естетичний світ творів, унеможливлює їх однобічне, вузько соціологічне трактування.

---

[1] Денисюк І. Перебудова і франкознавство // Слово і час. – 1990. – № 10. – С. 58.

Мета дисертаційної роботи полягає в дослідженні найголовніших компонентів поетики романів Івана Франка "Для домашнього огнища", "Основи суспільності" та "Перехресні стежки" - часу і простору. При цьому акцентується на вивченні саме х у д о ж н ь о г о виявУ названих категорій. Досягнення мети забезпечується шляхом наукового вирішення ряду завдань:

- з'ясувати функціональне призначення художнього часу та хронотопу в естетичних системах романів "Для домашнього огнища", "Основи суспільності", "Перехресні стежки" через герменевтичне вивчення таких найголовніших аспектів проблеми: а/ структури художнього часу; б/ змісту діалогічної взаємодії хронотопів;

- встановити причинність просторово-часової структури аналізованих творів та художньо-естетичний механізм її реалізації;

- простежити характер зв'язку хронотопічної системи з художнім розкриттям поставленої проблематики романів, їхньою генологічною природою;

- витлумачити зміст проекції просторово-часової організації романістики на власне філософський екран;

- визначити шляхом вивчення хронотопічної системи місце романістики Івана Франка 90-х років у історії української прози кінця XIX - початку XX століть. А саме: зміст її історико-поетичної взаємодії з романами класичного реалізму 70-90 рр. XIX сторіччя /Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Михайло Старицький та ін./ і "психологічною школою" в українській літературі зламу віків /Василь Стефаник, Лесь Мартович, Марко Черемшина, Михайло Коцюбинський, Ольга Кобилянська, Михайло Яцків тощо/.

Наукова новизна дисертації. В українському літературознавстві протягом останнього часу досить активно розробляються питання поетики великих прозових форм XIX століття, що засвідчують робо-

ти В.О.Власенка, М.С.Грицюти, Т.І.Гундорової, П.Й.Колесника, Ю.Б.Кузнецова, Р.С.Міщука, В.М.Черкаського та ін. Час і простір як компоненти поетики художньої творчості Івана Франка стали об'єктом вивчення В.С.Корнійчука /політична лірика/ та М.П.Ткачука /бориславський цикл прози/. Хронотопічний підхід при системному прочитанні романів "Для домашнього огнища", "Основи суспільності" та "Перехресні стежки" досі не застосовувався.

Дисертація є першою спробою конкретного розгляду часу-простору в романістиці Івана Франка 90-х років. Дисертант, не претендуючи на абсолютну всеохопність вирішення надзвичайно складної проблеми, намагається виявити домінантні функціональні аспекти названих компонентів, простеживши їх "ієрархію" в межах художніх систем через встановлення характеру взаємозв'язку з іншими елементами поетики - психологізмом, жанром і т.д. Якщо в попередніх дослідженнях акцентувалося на проблематиці прози Франка, котра, за влучним висловом І.О.Денисюка, штучно вилущувалася з художньої форми[1], то реферована робота передбачає прочитання змісту романів через їхню поетику, а точніше - через просторово-часову організацію.

На сьогодні у франкознавстві ще відсутня надійна аргументація стосовно визначення місця творів "Для домашнього огнища", "Основи суспільності" та "Перехресні стежки" в історії української літератури. Т.І.Гундорова, по суті, вважає велику прозу Франка перехідним етапом із класичного реалізму 70-90 рр. до "психологічної школи" початку XX століття[2]. Думається, що дане

---

[1] Денисюк І. Перебудова і франкознавство // Слово і час. - 1990. - № 10. - С. 60.

[2] Гундорова Т.І. Інтелігенція і народ в повістях Івана Франка 80-х років. - К., 1985. - С. 16.

твердження потребує істотної конкретизації, особливо коли йдеться про романістику 90-х років. Дисертація є спробою вирішення даної проблеми шляхом розгляду часу і простору на рівні функціональної та історичної поетики.

Матеріалом дослідження є романи Івана Франка 90-х років XIX століття: "Для домашнього огнища" /1892/, "Основи суспільності" /1895/, "Перехресні стежки" /1899-1900/.

Теоретичною основою дисертації слугують франкознавчі концепції О.І.Білецького, М.С.Возняка, І.О.Денисюка, Г.Д.Вервеса, О.І.Дея, З.Т.Франко та ін.; роботи, присвячені історико-літературному процесові в Україні 2-ої половини XIX - початку XX століття, таких авторів, як І.Я.Франко, О.С.Грушевський, О.Д.Гнідан, Н.Л.Калениченко, М.Т.Яценко тощо; праці Івана Франка, М.Хайдеггера, Д.С.Лихачова, І.Фізера, Д.Н.Медриша, М.П.Кодака, Ю.Б.Борєва, Н.Х.Копистянської, Ю.Ф.Хабатюка з проблем поетики і, зокрема, часу-простору, вчення М.М.Бахтіна про художній хронотоп у романі.

При написанні роботи більшою чи меншою мірою використано ряд наукових методів: культурно-історичний, історико-типологічний, соціологічний, психологічний, історико-функціональний, комплексно-системний та ін. Однак виразно домінуючим є герменевтичний метод пізнання, що зумовлено особливостями вивчення поетики літературного твору.

Апробація роботи. Найголовніші аспекти вирішення проблеми дисертації виголошені в формі доповідей та повідомлень на наукових конференціях у Рівненському державному педінституті /1983 - 1992/, Київському державному педінституті ім.М.П.Драгоманова /1990 - 1993/, Тернопільському державному педінституті /1985; 1991/, Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка АН України /1986/.

Основні положення дослідження використані при читанні лекційних та практичних курсів з історії української літератури 2-ої половини XIX століття та історії української літературної критики для студентів філологічного і педагогічного факультетів Рівненського державного пединституту /1987 - 1990/ та вчителів-словесників /1987 - 1990/, при проведенні уроків української літератури в 10 класі Межиріцької середньої школи Острозького району Рівненської області /1985 - 1987/.

Основні аспекти дисертаційного дослідження знайшли відображення в шести публікаціях.

Теоретичне і практичне значення роботи. Результати дослідження забезпечують з'ясування естетичної цінності та історико-функціонального значення романів "Для домашнього огнища", "Основи суспільності" та "Перехресні стежки"; визначають їх провідне місце як у розвитку жанру роману, так і всієї української прози 2-ої половини XIX - початку XX століть; допомагають адекватно пізнати суть художньо-філософського мислення Івана Франка; детермінують необхідність подальшого вивчення проблеми часу-простору не лише в межах естетичних систем окремих творів, але й на рівні історичної поетики.

Матеріали дисертації можуть бути використані при створенні нової - науково об'єктивної - концепції історії української літератури, в працях з проблем франкознавства та художнього часу-простору в літературному творі. Практичну реалізацію результатів дослідження доцільно пов'язувати із написанням монографічних розділів про Івана Франка в підручниках з історії української літератури 2-ої половини XIX століття для студентів філологічних факультетів пединститутів та університетів і учнів середніх шкіл, навчальних посібників для вчителів-словесників. Можливе

застосування найголовніших аспектів роботи при читанні вузівських лекційних курсів, проведенні спецкурсів і спецсемінарів, виконанні дипломних та курсових робіт студентами-філологами.

Структура і зміст дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку найголовнішої використаної літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації, розкривається історія вивчення романів "Для домашнього огнища", "Основи суспільності", "Перехресні стежки" та проблеми часу-простору в літературознавчій науці, формулюється мета і найголовніші завдання дослідження, аргументується наукова новизна, теоретична та практична цінність отриманих результатів.

Перший розділ - "Час у романістиці Івана Франка 90-х років XIX століття" - присвячений дослідженню структури художнього часу творів "Для домашнього огнища", "Основи суспільності", "Перехресні стежки". Акцентується на встановленні причинності системних зв'язків між різними елементами часових структур та їх функціональному співвіднесенні з такими компонентами поетики романів, як простір і психологізм.

Проведений аналіз засвідчує, що динаміка сюжетного часу є структуротворчим началом романістики Франка 90-х років. Причина даної домінанти - суперечливий характер освоєння часу мистецтвом слова. Дисертант вважає, що доцільно твердити про основний парадокс літератури в аспекті художнього часу, котрий виявляється в таких найголовніших чинниках: по-перше, вона творить свій власний естетичний світ, відмінний від реального законами часової організації /спочатку може іти наслідок, а потім - причина/; по-друге, література прагне до максимальної адекватності відтворення життя, що простежується в часовій динаміці. Отже, пришвидшена

динаміка сюжетного часу в романах Франка "Для домашнього огнища", "Основи суспільності" та "Перехресні стежки" зумовлена суттєвою інтенсифікацією процесів реального часотворення в кінці XIX - на початку XX століть.

Пришвидшення динаміки сюжетного часу в романах "Для домашнього огнища" та "Основи суспільності" вимагає концентрації великої кількості подій на короткому часовому відтинку, детермінує з'яву психологізму, визначає жанр. Описові елементи майже відсутні, тому що в більшій мірі репрезентують статику. Натомість психологізм максимально адекватно співвідноситься з прискоренням динаміки. Процеси внутрішнього світу людини /думки, емоції тощо/ мають значно вищі швидкості, ніж її зовнішні дії.

Простежується органічний взаємозв'язок динаміки сюжетного часу з просторовими параметрами романів. Пришвидшення часоплину спричиняє редукцію матеріального простору, своєрідне відштовхування від нього, чим забезпечує художню трансформацію статики в динамічне середовище психологізму. Взаємодія трьох найголовніших компонентів поетики має оригінальний механізм естетичної самореалізації, суть якого полягає в "перемиканні" об'єктів зображення: конкретний просторовий предмет - психологізм і т.д. Нерівномірний ритм розвитку часотворення призводить до істотного посилення експресії, яка виявляється в "нервовому диханні" художніх систем романів і слугує в кінцевому підсумку інтенсифікації їхньої динамічності. Особливо суттєве зростання часоплину має місце в творі "Для домашнього огнища", що потверджується епілоговим фіналом української редакції, котрий репрезентує останній збурений "віддих" структури.

У всіх трьох романах Франка 90-х років наявна детективна колізія, котра, насамперед, виконує функцію інтриги з метою за-

безпечення адекватного динамічного процесу сприйняття творів реципієнтом. Таким чином, часові параметри враховувались письменником і в аспекті автор - читач.

Новаторство Франка спостерігається в аспекті послідовності сюжетного часу, яка визначається прискоренням його динаміки. Ретроспективних картин мало. Наявні ж підпорядковані швидкому плинові часу і тому набувають відповідних форм. Якщо, наприклад, у "Миколі Джері" Івана Нечуя-Левицького є ретроспективний розділ, де описується життя Нимидори та Любки після відходу Миколи /дія загальмовується - ретардація/, то в "Основах суспільності" та "Для домашнього огнища" минуле постає в снах, спогадах-маренних персонажів /Олімпія Торська, Антін Ангарович/. Ретардаційна функція ретроспективних картин зведена до мінімуму.

Персонажі романів перебувають у сфері інтенсивного часотворення. Контактність людини і часу набуває надзвичайної глибини, сягає рівня підсвідомого, чим посилює динаміку розвитку дії. Нагнітання експресії досягається шляхом зображення нечітко окреслених картин майбутнього, котрі постають в уяві дійових осіб /графиня Торська/.

У творах "Для домашнього огнища", "Основи суспільності" та "Перехресні стежки" має місце альтераційне освоєння часу, що виявляється в паралельному співіснуванні різних часових потоків. Часте використання альтерацій в аналізованих романах зумовлене, насамперед, швидкою динамікою та короткою тривалістю часу /подій багато, а часовий відтинок для їх зображення короткий; звідси - накладання, альтерація/.

Подійний час романів "Для домашнього огнища" і "Основи суспільності" характеризується короткою тривалістю, неперервністю, місцевим ущільненням. Невеликий часовий відтинок вимагає його

постійної деталізації, котра сягає рівня години, хвилини, секунди. Об'єктом авторського зображення постають "усі" події з життя персонажів протягом кількох діб. Безумовно, що іноді трапляються моменти незначної дискретності, але в цілому подійний час обох творів потрібно кваліфікувати як неперервний.

Іван Франко в естетичному освоєнні часу плідно використовує традиції "біблійного часу", який характеризується діалектикою власне часового та вічного начал. Сучасність зіставляється з вічністю, може становити її мікроскопійну частину; з позицій вічності розглядаються питання сучасності. Космічний часопростір є своєрідним критерієм для оцінки дій та вчинків персонажів, поетичного вирішення поставленої проблематики.

Розширення і звуження часових параметрів забезпечує всеохопний аналіз дійсності. У романі "Основи суспільності" час зростає до космічних масштабів, асоціюється з вічністю. Художній час як компонент естетичної системи виключно взаємодіє з осмисленням проблеми часу на рівні власне філософському. Простежується зіставлення часу космічного з часом земним, що призводить до з'ясування суті співвідношення двох часових пластів. Відмінність детермінована різною динамікою протікання часу. Хвилина з точки зору космосу - сотні мільйонів років земного життя. Отже, спостерігається блискуча художня інтерпретація теорії відносності. Слід зазначити, що до створення знаменитого вчення А.Ейнштейна залишалося ще десятиліття.

Динамічні портретні характеристики є своєрідними мітками на площині біографічного часу. Проте потрібно зробити певні уточнення. Франко, як і кожен великий інтелектуал, міг іноді припускатися помилок в елементарних ситуаціях, що позначалося на текстах художніх творів. У цьому випадку залагодження недоліків - справа

видавців та текстологів. Однак упорядники 19-го тому Зібрання творів Івана Франка в 50-ти томах не помітили, що отець Нестор у часі реального перебігу подій /півтори доби/ постає в одній портретній характеристиці "з густим ще, сивим волоссям наверха", а в іншій - "почав обтирати піт, що... повиступав на... величезній лисині, котрою світилося все його тім'я". То яким же був Дерев'ацький? Аналогічний момент має місце і в романі "Для домашнього огнища" /розповідь Ангаровича про отриманий лист від дружини: спочатку констатується, що він надійшов уранці, пізніше - ввечері/. Названі недогляди обов'язково мають бути виправлені /очевидно, вилучені з основного тексту і подані в примітках/ при підготовці наступних видань, тому що за умови їх наявності в читацькій свідомості може формуватися неадекватне уявлення про часову модель художнього світу романів.

Структура художнього часу роману "Перехресні стежки" зумовлена як процесами реального часотворення, так і авторською концепцією людини і світу. Прискорена динаміка сюжетного часу є одним з найвагоміших чинників естетичної системи. Однак акцентування на сутності історії спричиняє піднесення над буденністю, що забезпечується певним пригальмовуванням дії. Письменник намагається максимально зосередитися на історичному процесі в усій його повноті з метою пізнання минулого, сучасного та майбутнього України, в чому спостерігається органічне продовження "часових" традицій українських літописів, зокрема "Повісті врем'яних літ".

Послідовність сюжетного часу зумовлена швидким розгортанням дії та знаною її тривалістю. Роман містить ряд ретроспективних картин, котрі, будучи досить динамічними, водночас репрезентують певне досягнення, порівняно з творами "Для домашнього огни-

ща" та "Основи суспільності", ретардаційної функції. Звідси - забезпечення художньої рівноваги між прискореним часоплином і об'ємністю зображуваного часового періоду, що призводить до надання подіям особливої все-історичної ваги, панхронічної масштабності.

Адвокат Євгеній Рафалович зосереджує головну увагу на необхідності "місцевої" праці над піднесенням добробуту народу, акцентуючи насамперед на економічних проблемах. Аналіз часової моделі доводить, що "жолудкові ідеї" перебувають на першому місці лише в лінії причиново-наслідкового розвитку потреб людини. Натомість справжньою домінантою цих прагнень є намагання індивіда максимально самореалізуватися відповідно до природних умов власного облаштування. Отже, ідея соціальної та національної рівності постає як органічний синтез злоби дня /сучасності/ та питомо національного /пронесеного через віки/ наповнення.

Дисертант робить висновок, що прискорення динаміки сюжетного часу спричинилося до адекватного підпорядкування власній домінанті всієї "ієрархії" художньої системи романів, що виявляється найперше в акцентуванні на поглибленому психологічному началі. Відкритість подійного часу в історію зумовила втілення історизму мислення письменника.

У <u>другому розділі</u> - "Художній хронотоп у творах Івана Франка "Для домашнього огнища", "Основи суспільності" та "Перехресні стежки" - автор звертається до дослідження образу простору та хронотопу. При цьому зосереджується увага на з'ясуванні суті діалогічної взаємодії окремих хронотопів у межах хронотопічних систем романів.

У романістиці Франка 90-х років XIX століття найголовнішими є такі хронотопи: хронотоп зустрічі, хронотоп дороги, хронотоп

порога, особистісний хронотоп окремих персонажів та ін. Усі ці хронотопи мають діалогічний характер, тобто тісно взаємодіють між собою, взаємозумовлюючи і взаємодоповнюючи один одного. Відповідно кожен названий хронотоп має певне власне місце як в "ієрархії" хронотопічної системи, так і в усій художній структурі твору.

Прикмети часу в романах "Для домашнього огнища", "Основи суспільності" та "Перехресні стежки" концентруються на реальних і уявних /сновидіння, сонні марення тощо/ ділянках простору, який є середовищем для розвитку дії. Простір відтворюється в різних вимірах: від широкомасштабного, космічного плану до вузько локального, обмеженого одним населеним пунктом чи приміщенням.

Хронотоп порога в романі "Для домашнього огнища" наявний як у прямій, так і в імпліцитній формі. Метафоричність та символіка хронотопу порога забезпечує його функціональне призначення в хронотопічній системі твору. Це - ведучий хронотоп, який організовує взаємодію всіх інших хронотопів. Поріг має місце найперше в біографіях персонажів: Антося, Анелі, Юлії, Редліха, Гуртера та ін. Діалогічна взаємодія названих індивідуальних хронотопів порога пов'язується, насамперед, з їх синхронним відтворенням: хронотопи "зустрічаються" в основному протягом двох з половиною діб в одній просторовій площині - місті Львові. Щоправда, є винятки, коли хронотоп порога зображений ретроспективно /маєтковий крах Гуртера, історія барона Рейхлінгена/, але він також тяжіє до Львова і до часу реального перебігу подій.

Хронотоп зустрічі пов'язується з різними просторовими об'єктами. Якщо зустріч передбачена, то вона має місце в кімнаті-салоні; якщо ж випадкова - то, як правило, на вулиці, органічно поєднуючись із хронотопом дороги. У творі "Для домашнього огни-

ща" зустрічі втрачають випадковий характер, що зумовлено розвитком письменником просторово-часової моделі роману. А саме - пришвидшенням часової динаміки та редукцією простору. Менші просторові виміри - менша імовірність випадковості.

Відтворення хронотопу дороги, котрий співвідноситься найперше з образом Ангаровича, характеризується збереженням реальних назв просторових об'єктів Львова /вулиці Галицька, Собеського та ін./. Середовище забезпечує вільне пересування персонажа. Динаміка переміщень інколи постає настільки інтенсивною, що простежується взаємоперехід просторових і часових прикмет.

Одним із найсуттєвіших хронотопів твору "Для домашнього огнища" є надзвичайно оригінальний і цілком новий для української прози другої половини XIX століття хронотоп, який доречно назвати хронотопом пустоти, тобто порожнечі. Тісно пов'язаний із внутрішнім світом персонажів, він є відкритим простором для розвитку дії в часі. У хронотопі пустоти, як і в хронотопах зустрічі та дороги, переважає часове начало. Але часова домінанта виявляється в меншій мірі, що зумовлено акцентуванням на просторі /на порожнечі/. Часовий аспект посилюється через зростання психологізму хронотопу. Отже, функція хронотопу пустоти полягає, насамперед, у зображенні моменту заповнення порожніх просторових об'єктів.

Аналіз доводить, що діалогічна взаємодія хронотопів має вигляд такої схеми: хронотоп зустрічі - хронотоп дороги - хронотоп пустоти. Усі три хронотопи передають різні функціональні аспекти акцентування на розвитку дії: хронотоп зустрічі започатковує дію, "відштовхує" її, а хронотоп пустоти одночасно "втягує"; хронотоп зустрічі "віддає" - хронотоп пустоти "відбирає". У результаті з'являється хронотоп дороги, що репрезентує дію як таку, дію як рух. Його місце - посередині між хронотопами зустрічі та пустоти.

Що стосується хронотопу порога, то він знаходиться ніби над цими трьома хронотопами і організовує їхню взаємодію. В тексті він співіснує з названими хронотопами, але метафоричність підносить його до рівня структуротворчого начала, що зумовлено, зокрема, найвищою динамічністю хронотопу порога.

Потрібно зауважити, що хронотопічний діалог, спроектований із художньо-естетичного світу на власне філософський екран, викликає асоціацію з концепцією чотиривимірності часу М.Хайдеггера, згідно з якою окрім трьох загальновизнаних вимірів /минуле - сучасне - майбутнє/ існує четвертий, котрий є основним і являє собою, по суті, філософему взаємодії, а точніше - функціонування трьох увічнених вимірів[1]. Зрозуміло, що художня система не може бути повністю ототожнена з філософським ученням, але окремі моменти вказують на суголосність. У романі "Для домашнього огнища" хронотоп порога асоціюється з четвертим виміром /філософема взаємодії/; хронотоп зустрічі - з минулим часом /хоча й з теперішнім/; хронотоп дороги - із теперішнім; хронотоп пустоти - найперше з майбутнім часом, який є для людини невідомим /через це - пустота/.

Створення концепції людини і світу роману "Основи суспільності" забезпечується шляхом філософсько-поетичного розкриття співвідношення двох досить об'ємних хронотопів, котрі можуть бути означені як хронотоп повсякденності і хронотоп космосу. Простежуються, по суті, хронотопічні утворення, які складаються з кількісно менших хронотопів /дороги, зустрічі, порога та ін./. У зв'язку з цим спостерігається максимальне звуження і водночас

---

[1] Хайдеггер М. Время и бытие // Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге: Сборник. - М., 1991. - С. 80 - 101.

розширення просторово-часових параметрів. Наслідок вирішення даної взаємодії - хронотоп дороги. Він є структуротворчим началом як для хронотопічної організації, так і для всієї художньої системи роману, що зумовлено його символікою: хронотоп дороги асоціюється з часом, передає його динаміку.

На сьогодні в франкознавстві є невирішеним питання про те, з якої причини письменник не завершив твір "Основи суспільності". Аналіз доводить, що роман лишився "незакінченим" через вичерпаність просторово-часового аспекту ідейно-творчого авторського задуму. Якби митець продовжував описувати слідство над панами Торськими і його наслідки, то потрібно було б створювати принципово інший образ часу. Це, найбільш імовірно, негативно позначилося б на художності.

Однак роман можна вважати незакінченим лише відносно. Твір, по суті, завершений у своїй незавершеності: логіка розвитку просторово-часового аспекту художньої системи узгоджується з фіналом. Час є основою всього сущого. Він - головний суддя, і через це не є обов'язковим опис слідства та суду над Торськими. Час - основа суспільності /саме так потрібно тлумачити поетику назви/. У міру зростання часової динаміки спостерігається адекватне поглиблення психологізму. Отже, в пороговій стадії, коли час прийде до самозаперечення і трансформується в нову якість, проникнення у внутрішній світ людини сягне межі й, очевидно, зникне природа віддзеркалення, яка є основою мистецтва. У цьому полягає один з найголовніших аспектів підтекстового розуміння "відсутності" закінчення: нема часу - нема літератури /продовження роману/.

У літературознавчій науці досі є невирішеним питання про генологічну природу аналізованих творів. Дисертація містить спробу

розв'язання даної проблеми під кутом зору хронотопічної системи. Оригінальну методику реалізації положення М.М.Бахтіна про жанровизначальну функцію хронотопу запропоновано В.Г.Зінченко : до уваги береться співвідношення просторово-часового континууму епічного оповідача і просторово-часового континууму сюжету. Якщо вони обидва рівнозначні, то твір є повістю, але якщо домінує просторово-часовий континуум сюжету, то - романом[1]. Хронотопічний розгляд великих прозових форм Івана Франка 90-х років XIX століття доводить очевидну домінанту просторово-часового континууму сюжету /художній теперішній час/ над просторово-часовим континуумом епічного оповідача. Таким чином, за поетичним вирішенням поставленої проблематики їх потрібно кваліфікувати як романи /"Для домашнього огнища" та "Основи суспільності" - філософсько-психологічні/.

Аналіз засвідчує вагомість просторово-часової організації художнього світу романів "Для домашнього огнища" та "Основи суспільності" для забезпечення єдності їх змісту і форми. Змістотворча функція детермінує художню трансформацію просторово-часових параметрів у якість іншого плану, що можна означити як дискурс "динаміка - статика". При цьому час і простір конкретизуються до рівня свого інваріантного ядра: час - найперше динаміка; простір - найперше статика. Спостерігається оригінальний ефект: Іван Франко, застосовуючи хронотопічний підхід в естетичному освоєнні дійсності, водночас долає хронотоп. Час редукує простір /тло/, ніби відриваючись від свого узвичаєного антипода; динаміка заперечує статику. Письменник художньо вирішує взаємо-

---

1. Зінченко В.Г. До питання про межі розповідних жанрів у літературі нового часу // Поетика. - К., 1992. - С. 206.

дію двох протилежностей шляхом акцентування на динамічному /духовному/ і заперечення статичного /матеріального/.

Хронотопічна система переконує, що "для домашнього огнища" потрібна, насамперед, динаміка найвищого рівня - динаміка духовного, яка матеріалізується в сімейній приязні, родинній любові. Абсолютизація Анелею матеріального добробуту, забезпеченого нечесним шляхом, спричинилася до трагедії. Під аналогічним кутом зору вирішується проблема грошей у романі "Основи суспільності" /Деревацький, Олімпія, Адась/.

Потрібно зазначити, що коли в творі "Для домашнього огнища" хронотопічна система трансформується в дискурс "динаміка - статика" як змістотворчу якість вищого рівня, то в "Основах суспільності", окрім цього, спостерігається також зворотня трансформація: час-простір - динаміка-статика - час-простір /час/, що зумовлено результатом діалогічної взаємодії хронотопу повсякденності та хронотопу космосу - хронотопом дороги, який символізує плин часу.

Хронотопічна система роману "Перехресні стежки" відзначається високою мірою складності, що спричинено ідейно-творчим авторським задумом, котрий містить вагоме інтелектуальне начало.

Хронотопи зустрічі, порога і дороги є центральними в романі. Усі вони підносяться до рівня метафоризації та символіки. Структуротворче начало - метафоризований та символічний хронотоп дороги. Натомість хронотоп порога, по суті, другий за ціннісним наповненням у хронотопічній системі: він творить хронотоп дороги Аналогічна функція хронотопу зустрічі, але, умовно кажучи, на третьому рівні. Ведуча роль хронотопу дороги обумовлена образним втіленням історіософської концепції роману. Це цілком виправдано, оскільки найпершим атрибутом історії є час, а його

плин може сприйматися в свідомості людини /і найчастіше саме так і сприймається/ як шлях із минулого в майбутнє.

У "Перехресних стежках", порівняно з романами "Для домашнього огнища" та "Основи суспільності", спостерігається істотна функціональна еволюція особистісних хронотопів окремих персонажів. Вони також включаються в загальний хронотопічний діалог. Простежується своєрідна ієрархічна підпорядкованість особистісних хронотопів метафоризованому та символічному хронотопові дороги. Особистісні хронотопи Євгенія та Барана творять хронотоп історичної долі українського народу /дану функцію забезпечують також інші особистісні хронотопи - Регіни, Стальського, але в них вона виявляється опосередковано - через Рафаловича/.

Хронотопи Барана та Євгенія представляють дві найголовніші "стежки" роману, котрі "перехрещуються" завдяки тому, що персонажі потрапляють в один і той же час в одну й ту ж саму ділянку простору і сторож заперечує антигуманний вияв соціалістичних ідей. У даному контексті стає зрозумілим центральний аспект поетики назви твору - "Перехресні стежки". Найбільш оригінальним і водночас найскладнішим у діалозі двох хронотопів є те, що вони, з одного боку, ніби рівновеликі. Але з іншого - передають різні рівні історичної долі України.

Євгеній борється за реалізацію природних прав українського народу на соціальне визволення та національне самовизначення, що матеріалізується в хронотопі історичної долі. Основним виявом його діяльності є копітка робота, а в перспективі - віддалений ідеал, на досягнення якого спрямовані всі зусилля. Отже, сутнісне ядро хронотопу адвоката - своєрідна "заземленість", "закоріненість" в буденності, в практиці найнижчого рівня з метою приходу до найвищого.

Натомість Баран - людина "не від світу цього". Його хронотоп у мініатюрі вже р презентує той історичний шлях, яким піде Україна в своєму розвитку. Це означає, що в романі наявна пророча візія майбутнього України. Розгляд еволюції складної символіки особистісного хронотопу Бар на переконує, що франко-інтелектуал, Франко-художник передбачив соціальні та національні катаклізми, котрі випали на долю Вітчизни в XX столітті: прихід комуністичного тоталітаризму в Україну зі сход у, з Москви.

Слід зазначити, що вагомість даного хронотопу потверджує контекст художньо-естетичних шукань автора: Баран має в творчості Франка прецедент. Він простежується в збірці віршів "Мій Ізмарагд", зокрема в творі "На пастівнику". Персонажі поезії репрезентують найсуттєвіші функціональні аспекти майбутнього особистісного хронотопу Барана, що виявляється в передбаченні приходу в Галичину "москалів" як "единого порятунку" від соціального гноблення народу.

Отже, є всі підстави констатувати домінанту особистісного хронотопу Барана стосовно хронотопу Рафаловича. Але особливість діалогічної взаємодії хронотопів полягає в тому, що вони взаємозумовлюють і взаємодоповнюють один од ого: якби не було Рафаловича, то неможливим був би Баран і навпаки. При цьому потрібно наголосити, що Баран переважає якісно, а Рафалович - кількісно /сюжетний виклад/.

Вивчення хронотопічної системи твору дає можливість з'ясувати його генологічну природу. Центральним аспектом концепції людини і світу є історіософське бачення долі України. Воно своєрідно кристалізується в таких найголовніших виявах: а/ структуротворча функція хронотопу дороги, котрий символізує історичний шлях України; б/ художнє передбачення через використання особис-

тісного хронотопу приходу комуністичного тоталітаризму в Україну з Росії; в/ введення в художню систему образів євреїв, хронотопічне зображення яких забезпечує включення історичних процесів України в найширший світовий історичний контекст; г/ оригінальне трактування філософії любові, що детермінує символічне відтворення синтезу позитиву соціалістичної ідеї та антигуманного класового антагонізму, котрий пізніше погубив соціалістичну ідею; д/ гуманістична концепція, котра розкривається в хронотопі й виводиться з ментальності українців. Отже, є всі підстави кваліфікувати "Перехресні стежки" як історіософський роман.

Таким чином, Франко виступив новатором в українській прозі XIX - початку XX століть в аспекті освоєння реального хронотопу. Це виявилося в поліфункціональності хронотопічної системи, яка займає центральне місце в романах "Для домашнього огнища", "Основи суспільності" та "Перехресні стежки", організовуючи їхню художню структуру. Аналіз дає підстави для сконстатування трьох найголовніших аспектів пізнання хронотопу письменником: а/ художнього; б/ естетичного; в/ філософського.

У <u>висновках</u> узагальнюються головні наслідки дослідження художнього часу-простору в романістиці Івана Франка 90-х років XIX століття.

Пришвидшена динаміка сюжетного часу романів "Для домашнього огнища", "Основи суспільності" та "Перехресні стежки" зумовлює заперечення матеріального простору, своєрідне відштовхування від нього, що призводить до акцентування на психологізмі, який найбільш адекватно співвідноситься з прискоренням часоплину. Відтворення внутрішнього світу особистості позначене істотним впливом тогочасної науки, зокрема психології. Однак потребує суттєвого доповнення існуюча в українському літературознавстві

концепція, згідно з якою психологічна домінанта в мистецтві слова виводиться, насамперед, з бурхливого розвитку наукової психології останніх десятиріч XIX - початку XX століть. Аналіз засвідчує, що основоположними чинниками для виникнення акцентування на психологізмі були саме імманентні закони розвитку літератури, а конкретніше - стрімке прискорення динаміки сюжетного часу, котре підпорядковує власній домінанті всі компоненти художньої системи твору, починаючи з психологізму і закінчуючи поетикою жанру, манерою конденсованого письма тощо.

Романістика Івана Франка 90-х років забезпечує художній прогрес в українській літературі кінця XIX - початку XX століть, репрезентуючи порогову стадію виникнення "психологічної школи". Якщо в романах класичного реалізму 70-90-х років XIX ст. /Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний та ін./ час протікає повільніше, то й просторові об'єкти постають більш масштабними і проникнення у власне внутрішній світ особистості є меншим, ніж у творах Франка, де пришвидшена динаміка сюжетного часу редукує простір і зумовлює акцентування на психологізмі. Дана константа спостерігається і в пізніших письменників /Василь Стефаник, Михайло Коцюбинський, Михайло Яцків та ін./, але найбільш адекватний вияв - своєрідний поетичний інваріант - вона здобуває насамперед у пороговій стадії - романістиці Франка 90-х років, історико-поетична рецепція котрої простежується в наступників.

Основний зміст дисертації відображений у таких публікаціях:

1/ Ідейно-естетичні функції художнього часу-простору в новелі М.Коцюбинського "Коні не винні" // Тези обласної науково- методичної конференції / До 125-річчя М.М.Коцюбинського. - Чернігів, 1989. - С. 56 - 57.

2/ Романи І.Я.Франка 90-х рр. XIX століття та науково-літе-

ратурна діяльність М.С.Грушевського // Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи: Тези доповідей Республіканської міжвузівської науково-практичної конференції. - Рівне, 1991. - С. 100 - 101.

3/ Романи І.Я.Франка 90-х рр. Х1Х ст. та літературно-критична діяльність В.М.Гнатюка // Роль Володимира Гнатюка у розвитку української національної культури: Тези доповідей та повідомлень наукової конференції / До 120-річчя Володимира Гнатюка. - Тернопіль, 1991. - С. 161 - 163.

4/ Художній час-простір у романі І.Я.Франка "Основи суспільності" // Іван Франко і національне відродження: Тези доповідей Республіканської наукової конференції. - Львів, 1991. - С. 114 - 115.

5/ Час-простір у романістиці Івана Франка 90-х років Х1Х ст. і художній прозі Михайла Яцківа // "Молода Муза" і літературний процес кінця Х1Х - початку ХХ століття в Україні і Європі: Тези доповідей наукової конференції. - Львів, 1992. - С. 32 - 33.

6/ Концепція гуманізму в романі Івана Франка "Перехресні стежки" // Виховання учнівської молоді в дусі миру і взаєморозуміння: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції.- Рівне, 1992. - С. 207 - 208.

7/ Художній час-простір у романі Івана Франка "Основи суспільності" // Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали. - 1993. - Випуск 58. - 0,5 др. арк. - У друці.

Підписано до друку 12.10.1993р.Об.2.2.Формат 60х84 1/16.
Друк офсетний. Тир.100.Зам.529.Безплатно.
ДОД УДПУ ім.Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.